

YENİ-KURUMSALCI TEORİ İŞİĞINDA ANAYASA MAHKEMESİNİN NORMATİF DÜZENLEMELER YOLUYLA DÖNÜŞÜMÜ

Prof. Dr. Ece GÖZTEPE*

Anayasa Mahkemesinin kuruluşunun altmış birinci, Cumhuriyet'in ise yüzüncü yılı vesilesiyle yapılan bir sempozyumda, Cumhuriyet'in ikinci yüz yılındaki yeni ufukları ve beklentileri dikkate alarak hep alışık olduğumuz şeyleri yapmayı sürdürmek yerine, yeni yaklaşımları öğrenme, farklı pratiklerle Mahkemeyi anlama çabamıza yön verme denemesi yapmanın daha faydalı olacağını düşündüm. Hep alışageldiğimiz ve kolaylıkla uyguladığımız içtihat incelemesini bir kenara bırakarak disiplinler arası bir perspektifle hem hukuk perspektifinden Anayasa Mahkemesinin normatif çerçevesine bakmak, hem de siyaset bilimi perspektifinden bu alanın araştırma soruları ve teorileriyle Mahkemenin kurum olarak çalışmasına ve gelişmesine eşlik etmeyi denemek daha anlamlı görüldü.

Türkiye'de Anayasa Mahkemesini kurum olarak ele alan iki öncü çalışmanın yapıldığı görülmektedir: Artun Ünsal'ın "*Siyaset ve Anayasa Mahkemesi*" (1982) ile Ozan Ergül'ün "*Yeni Kurumsalçı Yaklaşımla Türk Anayasa Mahkemesi ve Demokrasi*" (2007) kitapları bir yüksek mahkemeye siyaset bilimi teorilerinin süzgecinden bakma çabası olarak görülebilir. Elbette her sosyal bilim teorisinde olduğu gibi teoriyle uyumlu olmayan, ondan sapan olgular da ayrıca açıklanmaya muhtaçtır ama sadece Mahkemenin verdiği kararların gerekçesine ve sonucuna odaklanan bir hukuk gözlüğüne belli bir zaman aralığından, daha geniş bir bağlamda kurumsal gelişim perspektifinden bakmak da ek açıklama örüntülerini fark etme, ortaya çıkartma potansiyelini içinde barındırmaktadır.

* İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, goztepe@bilkent.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2057-2957.

Bu kitaplar dışında ne yazık ki hukukçuların daha çok Anayasa Mahkemesinin verdiği kararların sonucu ve gerekçesiyle ilgilendiği, Anayasa Mahkemesiyle ilgilenen az sayıdaki siyaset bilimcinin de daha çok Ran Hirschl'in "hegemonik koruma tezini" ya da "Cumhuriyetçi İttifak" tezini savunan ama ampirik olarak bütünsellik arz etmeyen çalışmalar yaptığı görülmektedir. Yakın zamanda yazılan, hukukçu Mert Albaz'ın "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Kemalizm ve Otoriterlik: Analitik Bir İnceleme" (2019) ve Almanca olarak yayınlanan siyaset bilimci Maria Abad Andrade'nin "Anayasa Mahkemelerinde Karar Alma Süreçleri ve Sonuçları. Çoğunluk Mantiği ile Uzlaşma Prosedürü Arasında Türk Anayasa Mahkemesi" (*Verfassungsgerichtliche Entscheidungsfindung und ihre Folgen. Das Türkische Verfassungsgericht zwischen Mehrheitslogik und Konsensverfahren*) (2020) başlıklı doktora tezleri bütün Mahkeme kararlarını sistematik olarak tarayıp yukarıda belirtilen iki temel, genelleme tezi sorgulayan ve çürüten sonuçlara varmıştır. Bu anlamda da anılan çalışmalar sistematik bir bütünsellik arz etmekte, bütün Mahkeme içtihadının sistematik olarak taranmış olmasından alınan güçle tezleri, açıklama gücü yüksek bir seviyeye ulaşmaktadır.

Özellikle Almanca yazılan tez, Almanya'da aldığı iki prestijli tez ödülüyle öncü ve özgün niteliğini ispatlamıştır. Halen yaşamakta olan, biri hariç, bütün emekli Anayasa Mahkemesi üyeleriyle derinlemesine mülakatlar yapılan bu çalışmada, Anayasa Mahkemesi sadece içtihatlarının tüketici şekilde incelenmesiyle değil, üyelerin kuruma bakışını, kurum içi işlev ve faaliyetlerini değerlendirmelerini, kurumsal pratiklerin bilinçli ve bilinçli olmayan akışlarını da ortaya koyduğu için özgün bir nitelik taşımaktadır. Karşı oy pratiğini anlamak ve açıklamak için yeni-kurumsalci teorinin ön kabullerinden ve ampirik bulgularından yararlanan bu çalışma Türk Anayasa Mahkemesinin daha birçok çalışmaya konu edilmesi gerektiğinin de bir kanıtı niteliğindedir.

Bu tebliğde yapılacak olan şey ise çok daha sınırlı bir kapsama sahiptir: Önce yeni-kurumsalci teorinin ve ilişkili olduğu diğer teorilerin temel varsayım ve tezleri tarihsel bağlamı içinde kısaca özetlenecektir. Bu yapılırken bu teorilerin bir "kurum" olarak değerlendirilen mahkemelerin, özellikle de yüksek mahkemelerin analizinde nasıl kullanıldığı kısaca ele alınacaktır. Son kısımda ise bu teori ışığında Türk Anayasa Mahkemesinin iki anayasa döneminde üç kanun ve üç içtüzük düzenlemeleri (1962-1983; 1983-2011 ve 2011 sonrası) karşılaştırılarak

normatif kurumsal gelişimi incelenecektir. Teorinin ampirik örnekleri olarak dört örnek ele alınacaktır.

I. HUKUKUN KURUMSAL TEORİSİ

Hukukun kurumsal teorisi 19. yüzyıl sonunda Fransız hukukçu Maurice Hauriou (1856-1929) ve İtalyan hukukçu Santi Romano (1875-1947) tarafından ortaya atılmış, 20. yüzyılın sonlarında da Çek hukukçu Ota Weinberger (1919-2009) ve İskoçyalı hukuk felsefecisi Neil MacCormick (1941-2009) tarafından eleştirilerle yeniden hukuk felsefesinin önemli bir tartışma konusu yapılmıştır. ABD'deki muadillerine göre çok daha soyut, hukuk felsefesinin temel sorularına cevap bulmaya çalışan bu akımı kısaca özetlemek, ABD'deki ve günümüzdeki tartışmanın uzantılarını anlamak bakımından yararlı olacaktır.

Hauriou'nun hukukun kurumsal teorisi, tıpkı Ota Weinberger ve Neil MacCormick'in hukukun kurumsal teorisi gibi ideal nesnel (*ideal objects*) ile sosyal gerçekler (*social realities*) arasındaki ilişkiye odaklanır. Buna göre hukukun iki kurumsal unsuru vardır:

1. Şey olarak kurum (*institution-things*)

2. Kişi olarak kurum (*institution-persons*)

Hauriou'ya göre kurumlar hukuk kuralları doğrultusunda yaşar ve/veya ölürlür. Varlıkları ve sonları kendilerini yaratan hukuk normlarına bağlıdır. Ancak kurumların sosyal gerçeklikleri hukuk normlarına bağlı değildir. Yazara göre kurumların sosyal gerçekliğini sağlayan şey *idée directrice'dir* (yönlendirici fikirdir/*governing idea*). Kurumlar bu fikir sayesinde işleyen sosyal gerçekliğin görece sabit bir unsuru ve güç sahibi hâline gelirler. Örgütlü güçleri toplum içinde meşruluk kazanır ve sosyal varlıklarının sürdürülebilir olmasını sağlar. Bu anlamda kurumları var eden hukuk normları değildir, daha çok kurumlar hukuk normlarına çekim kuvvetleriyle varlık kazandırır¹. Hauriou'nun görüşleri özellikle "yönlendirici fikir" kavramının belirsizliği, hatta mistikliği nedeniyle eleştirilmiştir.

1 Hauriou'nun görüşlerinin kendi kurumsal hukuk teorileriyle ilişkisini anlatan güzel bir özet için bkz. MacCormick, N. ve Weinberger, O. (1986). *An Institutional Theory of Law. New Approaches to Legal Positivism*, Dordrecht: Springer, s. 24-27; Gray, Chr. B. (2010). *The Methodology of Marice Hauriou: Legal, Sociological, Philosophical*, Amsterdam: Rodopi, s. 1-43 ve 53-79.

Santi Romano'nun görüşüne göre ise her normativist görüşte olduğu gibi hukuki kurumsalci yaklaşımlar da son derece selektif ve indirgemeci bir hukuk anlayışına hapsolmuştur. Mahkeme-merkezli görüşler hukuku hak -hakkında karar verilen hak- olarak kategorize etmektedir. Bu yaklaşım pratik açıdan gerekli ve hatta yeterli olabilir. Ama hukukun özellikle kamu hukukunun dava edilemeyen yargı kararlarının dışında bırakılan unsurlarına karşı kördür². Massimo La Torre, Santi Romano'nun hukuki kurumsalci yaklaşımının metodolojik olarak anti-bireyselci olduğunu, bireyler arası hukuk yaratılması tezini reddettiğini, bu anlamda da liberal anayasa teorisine bir alternatif olarak anlaşılabilirliğini belirtmektedir³. La Torre kendi eserinde de normu eylemle bağlantılı olarak anlamaktadır, yani norm ancak pratikle bağlantısı içine kavranmaktadır (*action-relative*). Bununla ilgili olarak kurallar ve toplumsal pratikler ya da norm ve kurumlar da birbiriyle içsel bir bağlantı içindedir. Belli kural ya da normlar belli toplumsal pratikleri ve kurumları "kurarlar" (*constitute*)⁴. Burada dilbilimci John Searle'ün "düzenleyici" ve "kurucu" norm ayırımına da atıf yapılabilir. İlkinde düzenlenen şey, normdan bağımsız iken ya da onu öncelerken, kurucu norm, düzenlediği şeyin de varlık sebebini oluşturur. Bu doğrultuda "kurumsal olgular" (*institutional facts*) belli kurumların varlığını ön gerektirir. Searl, evlilik örneğini vererek Bay Smith'in evli olduğu olgusunun evlilik kurumunun varlığına bağlı olduğunu belirtmektedir⁵.

La Torre modern dönem yeni-kurumsalciğının norm ve kurum arasındaki açıklama biçiminin bir tür fasit daireye neden olduğunu ileri sürmektedir. Kurumlar bir yandan normların geçerliliğinin kaynağı iken, kendileri de bir normun varlığına ihtiyaç duymaktadır, çünkü normlar kurumların varlığının ön koşuludur. La Torre, Ota Weinberg'in dünyasında eylem bağlamında anlaşılan birey ve toplum arasındaki ilişkinin kurumlar aracılığıyla gerçekleştiği, bu ilişkiyi olanaklı kılanın kurumlar olduğu ve kurumların aynı zamanda bu ikili ilişkinin ve eylemselliklerinin ürünü olduğu tezinin de çelişkisiz olmadığını belirtmektedir⁶.

2 Tschorne S. I. (2020). "What Is in a Word? The Legal Order and The Turn From 'Norms' to 'Institutions' in Legal Thought", *Jurisprudence*, Vol. 11, No. 1, s. 121.

3 La Torre, M. (2020). "Institutionalism As Alternative Constitutional Theory: On Santi Romano's Concept of Law and His Epigones", *Jurisprudence*, Vol. 11, No. 1, s. 92.

4 La Torre, M. (2010). *Law as Institution*, Dordrecht: Springer, s. 115 vd.

5 John Searle, *Speech Acts*, s. 51-52'den aktaran La Torre, M. (2010). *Law as Institution*, Dordrecht: Springer, s. 116.

6 La Torre, M. (1993). "Institutionalism Old and New", *Ratio Juris*, Vol. 6, No. 2, s. 200.

Ota Weinberg ve Neil MacCormick ise 1986 yılında birbirlerinden bağımsız olarak geliştirdikleri hukukun kurumsal teorisi tezlerini “*An Institutional Theory of Law. New Approaches to Legal Positivism*”⁷ başlığı altında ortak metinlerini tekrar gözden geçirip yayımlamışlardır. 19. yüzyıl sonundan itibaren hukukun geçirdiği evrimleri de dikkate alan bu güzide ortak çalışma, tek bir başlık ve teori altında toplanamasa da hukuki kurumsalcılığın ana parametrelerini ortaya koymaktadır. Ota Weinberg kurumların insanların davranışlarının sınırlarını/olanaklarını belirleyen bir olgu olduğunu belirtmektedir. Davranışlara yön veren ikinci unsur ise betimsel (*descriptive*) ve pratik bilgidir (*information*). İlki olana işaret ederken, ikincisi olması gerekene ilişkindir. Kurumlar; normlar, roller/statüler ve amaçlar tarafından oluşturulmuş olup eylemlerin (*action*) ve potansiyel eylemlerin çerçevesini oluştururlar. Bireylerin bu kurumsal çerçeve içinde neler yapabileceği normlar tarafından belirlenmiş olup kurumlar da normlar tarafından oluşturulmuştur. Hukuk düzeni de bir kurum olarak ele alınmalıdır ve dinamik bir normatif sistemi oluşturur. Toplumsal süreçler, hukuki eylem ile işlemler arasında karşılıklı bir etkileşimle işler⁸. Romano için kurum, toplum ya da hukuk düzeni/sistemiyle eş değerken, Ota Weinberger ve MacCormick’in görüşüne göre hukuk kurumsal bir olguya işaret eder ve her kurumsal olgu toplumu ya da hukuk sistemini yaratamayacağından birbirinden farklılaşır⁹.

Avrupa’daki hukuku kurum ve normlar ekseninde açıklamaya çalışan bu düşünce akımının ABD ayağında ise ABD’deki “Hukuk ve Siyaset” (*Law&Politics*) geleneğinin etkisiyle her iki disiplinden araştırmacılar özellikle yüksek mahkemeleri inceleme konusu yapmıştır. 1960’lardan itibaren geliştirilen davranışsalcılık teorisi (*behavioralism*) aktör merkezli ve kişisel çıkarların maksimizasyonunu esas alan bir teori iken, buna ek olarak ve tüketici olmayan şekilde tarihsel kurumsalcılık (*historical institutionalism*), rasyonel seçim kurumsalcılığı (*rational choice institutionalism*), sosyolojik kurumsalcılık (*sociological institutionalism*), organizasyon teorisi olarak kurumsalcılık (*organizational institutionalism*), siyasal yeni-kurumsalcılık (*political neo-institutionalism*) gibi pek çok yeni alt başlık eklenmiştir. Rasyonel seçim kurumsalcılığına yakın olan

7 MacCormick, N. ve Weinberg, O. (1986). *An Institutional Theory of Law. New Approaches to Legal Positivism*, Dordrecht: Springer.

8 Ota Weinberg’in düşüncesini ve eleştirilerini özetleyen iyi bir eser için bkz. Herget, J. E. (1997). *Contemporary German Legal Philosophy*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, s. 93-103.

9 La Torre, M. (1993). “Institutionalism Old ad New”, *Ratio Juris*, Vol. 6, No. 2, s. 196.

görüşler, amaçlanan yararın gerçekleştirilmesi yoluyla (*aggregative kurumsallaşma*) kurumsalcılığı açıklarken, sosyolojik kurumsalcılar ve diğerleri kurallara uyma suretiyle kurumsallaşmayı (*entegratif kurumsallaşma*) öne çıkartmaktadır.

ABD’de “political jurisprudence” olarak ifade edilen yaklaşımda yargı organları siyasal organlar, yargıçlar da siyasal aktörler olarak kabul edilmektedir. Yargı kararları da bu yaklaşıma göre yargısal süreçlerdeki bireysel seçimlerin doğrudan sonuçlarıdır. Bu anlamda yargı kararları bir kazananı ve kaybedeni olan sıfır toplamlı bir oyunun çıktılarının toplamından ibarettir. Sonuç olarak yargısal faaliyet, “oyuncuların” bencil kişisel tercihlerinin toplamı ve sonuçlarından oluşur¹⁰.

Bu yaklaşıma sistematik eleştiri getiren ilk ve öncü yazarlar March ve Olsen, bireylerin siyaset aracılığıyla kendilerini ve ait oldukları toplulukları ve kamu yararı anlayışının kendisini geliştirdiğini, dolayısıyla siyasetin bir keşfetme, geliştirme, anlam, ortak ya da karşıt deneyim ve değerler üretme mekânı olduğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede hukuk ve siyaset de basitçe güçlünün güçsüz üzerinde tahakküm kurduğu araçlar değildir, yorumsal düzenin (*interpretive order*) araçlarıdır¹¹. Bu kapsamda kurumsal yapılar, anlamların üretilmesinde de etkili olacaktır. Yazarlar kurumsal yaklaşımda sembolik davranışların araçsal davranışlarla etkileşimine ve birbirlerini karşılıklı olarak dönüştürmesine tanıklık edildiğini vurgulamaktadır¹². Bu görüşü destekler biçimde başka çalışmalar da kişisel tercihler tamamen ortadan kaybolmasa da kurumsal yapıların (karar alma süreçleri, kurum içi belli davranışlara yüklenen anlamlar vb.) kurum çıktılarını ve kişisel tercihleri etkilediğini göstermektedir¹³.

Buna ek olarak “yorumsalcı yeni-kurumsalcılar” (*interpretive new institutionalist*), kurumlara araçsal bakan görüşlere daha eleştirel yaklaşmaktadır. Bu görüşe göre yargısal karar alma, yargısal değer ve

10 Smith, R. (1988). “‘Political Jurisprudence’, the ‘New Institutionalism’, and the Future of Public Law”, *American Political Science Review*, Vol. 82, No. 1, s. 96; Burgess, S. R. (1993). “Beyond Instrumental Politics: The New Institutionalism, Legal Rhetoric, & Judicial Supremacy”, *Polity*, Vol. XXV, No. 3, s. 446.

11 March, J. ve Olsen, J. P. (1984). “The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life”, *American Political Science Review*, Vol. 78, No. 3, s. 741.

12 a.g.e. s. 742.

13 Hall, M. ve Brace, P. (1989). “Order in the Courts: A Neo-Institutional Approach to Judicial Consensus”, *Western Political Quarterly*, Vol. 42, No. 3, s. 393.

davranışların yargıçların profesyonel rolleri, sorumluluk anlayışları ve asli (*salient*) kurumsal perspektifleri aracılığıyla şekillendiği süreçlerdir. Bu anlayışta daha dinamik ve esnek/geçirgen (*porous*) bir kurum anlayışı hâkimdir. Kurumlar, güç ve otoritenin temsil edildiği biçimsel ve *statik* olgular olmak yerine biçimsel varlığının enformel kurallar, davranış alışkanlıkları ya da anlam örüntüleri ile etkileşim içinde olduğu *hareket alanları* olarak anlaşılmalıdır¹⁴. “Kurumlar hukuki aktörlerin davranışlarını belirlerken aktörlerin davranış örüntüleri de kurumlara etki eder. Saf rasyonel seçim teorisinden farklı olarak yeni-kurumsalcı yaklaşımda yargıçlar kendi amaçlarını/hedeflerini korusalar da, stratejik kararlar almaya yönelmektedirler. Bunun sonucunda yargı kararları belli bir pozisyonu ya da kişisel gücü korumanın rasyonel bir hesabının sonucu olup doğrudan siyasal hedefe ulaşmanın/sonuç elde etmenin aracı olmamaktadır”¹⁵.

Rasyonel seçim ya da oyun teorileri kurumları, aktörlerin stratejik seçimlerinin salt bir aracı olarak görürken, kurumsalcı yaklaşım kurumları oyunun kurallarının bizzat parçası olarak kavrar. Bu anlamda kurumlar, aktörlerin davranışlarını biçimsel ya da enformel kurallar aracılığıyla düzenlerken aktörlerin seçimleri üzerinde de sınırlayıcı bir etki geliştirirler¹⁶. Yani aktörler bir yandan kural koyarken öte yandan da kurallar tarafından şekillendirilirler, aktör ve kurumlar karşılıklı olarak birbirleri üstünde yapıcı (*constitutive*) bir etki doğururlar. Aktörlerin kural koyucu rolünün kabulünde dahi başlangıç noktaları, içinde hareket ettikleri kurumun kurallarıdır. Bu anlamda dinamik ve karşılıklı bağımlılık (*interdependent*) içinde olan bir süreçten bahsetmek gerekir. Karşılıklı etkileşimin statik bir duruma işaret etmediğinin, sürecin her daim dinamik şekilde ilerlediğinin de vurgulanması gereklidir: Aktörler kurumlara sosyalizasyon sonucunda derhal adapte olabilir, kurumsal kurallardan kopabilir ya da kuralları farklı yorumlayarak dönüşümün öncüsü olabilir ancak akılda tutulması gereken husus bunun süregiden ve tekrarlanan bir süreç olduğudur¹⁷.

14 Clayton, C. ve May, D. A. (1999). “A Political Regime Approach to the Analyses of Legal Decisions”, *Polity*, Vol. 32, No. 2, s. 239 vd.

15 a.g.e. s. 238 vd.

16 Jackson, G. (2010). “Actors and Institutions”, içinde Glenn Morgan et. al. (Eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Institutional Analysis*, s. 64.

17 a.g.e. s. 65, 68.

Sosyolojik kurumsalci anlayış ise, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde aktörlerin davranışlarının mevcut normlar ve kurumlar aracılığıyla düzenlendiğini ileri sürmektedir. Tekrar eden davranış ve eylemlerin yerleşik hâle gelmesi, sosyal bir olgu olarak kurumu ifade etmektedir. Hall ve Taylor'a göre de bu yaklaşım sadece formel kural, prosedür ve normları dikkate almaz, kurumsallaşmanın bir parçası olarak sembolik sistemler, bilişsel metinler (*cognitive script*), ahlaki davranış kalıpları (*moral templates*) da insan davranışlarına yön veren anlam çerçeveleri olarak işlev görürler¹⁸.

II. BİR KURUM OLARAK ANAYSA MAHKEMESİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Yukarıda kısaca özetlenen kurumsal bütün analizlerin başat sorusu aslında şudur: Kurumlar bireylerin davranışlarını nasıl belirler? Bireyler kurumsal dönüşüme nasıl katkıda bulunur? Kurumsal teorinin cevaplamaya çalıştığı üç soru şöyle sıralanabilir:

1. Aktörler nasıl davranırlar?
2. Kurumlar ne yaparlar?
3. Kurumlar zaman içinde nasıl ayakta kalırlar?¹⁹.

Bireylerin davranışları yoluyla kurumlar, sistemsel siyasal çıktıları etkilemekle birlikte karşılıklı etkileşimin nasıl gerçekleştiğinin mahkemeler düzeyinde incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Kurumsal miraslar (*institutional legacies*) bir kurumun şekillenmesinde olduğu kadar gelişmesinde de başat bir rol oynar. Dolayısıyla sadece normların konması, yeni hedeflerin belirlenmesi kurumların gelişiminde tek başına etken değildir. Bu anlamda da yeni-kurumsalci teori, kurumların yapısal gelişimini ve kırılmaları açıklamada iyi bir teorik çerçeve sunmaktadır.

Doğu Avrupa'daki dönüşüm süreçlerini inceleyen siyaset bilimi çalışmalarında eski düzenin rutinlerinin, kurallarının ve sosyal bağlantılarının yeni kurumları şekillendirmeye devam ettiği genel

18 Schulze, H. (1997). "Neo-Institutionalismus: ein analytisches Instrument zur Erklärung gesellschaftlicher Transformationsprozess", *SSOAR Arbeitspapier*, s. 16, <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/44038> (Erişim Tarihi: 14/4/2023); Hall, P. ve Taylor, R. C. R. (1996). "Political Science and the Three New Institutionalisms", *Political Studies*, Vol. XLIV, s. 947.

19 a.g.e. s. 939.

kabul gören bir görüştür. Kurumsal yaklaşım, bireysel aktörlerin davranışlarının salt kişisel bir saik tarafından belirlenmediği, kurumsal çerçevenin de bu kararlarda belirleyici olduğundan hareketle iki yaklaşımı, birini diğerine feda etmeden bağdaştırmaya çalışmaktadır. Yani kurumlar bireylerin davranışlarına etki ederken, bireylerin davranışları da kurumsal bağlamın yapısında esaslı değişikliklere neden olmaktadır²⁰.

Bu anlamda 1962 yılında faaliyete geçen, iki anayasa döneminde üç farklı kanun (44, 2949 ve 6216 sayılı Kanunlar) ve üç farklı içtüzükle faaliyet gösteren Anayasa Mahkemesini her bir Anayasa, Kanun ve İchtüzük döneminde, bir önceki dönemden yalıtılmış bir şekilde faaliyet gösteren bir kurum olarak incelemek mümkün değildir. Kurumsal miras, anayasal dönemler fark etmeksizin kesintisiz şekilde devam etmiş; kurumun varlığı, içindeki siyasal aktörlerin kurum algısı ve pratikleri etkileşim ve dönüşümünü sürdürmüştür. Anılan Kanun ve İchtüzüklerin kapsam ve içeriği de kurumsal gelişimin göstergelerinden birisi olarak kabul edilebilir. 44 sayılı ilk Kanun 58 madde ve 7 geçici maddeden oluşurken, 2949 sayılı ikinci Kanun 65 madde ve 6 geçici maddeyle genişlemiş, hâlen yürürlükte olan 6216 sayılı Kanun ise 77 madde ve 2 geçici maddeyle şu ana kadarki en kapsamlı Kanun olmuştur.

1962 tarihli Kanun'un yapım sürecinde yeni kurulan ve henüz üyeleri seçilmemiş olan bir Mahkemenin Kanun'un yapım sürecine katılması mümkün değildi. Bu nedenle de Kurumun oluşması salt norm aracılığıyla olmuş ama Kurumun içinde yer alıp görev yapacak olan aktörlerin katkısı sağlanamamıştır.

12 Eylül 1980 askerî darbesi sonrasında olağanüstü hâl devam ederken Millî Güvenlik Kurulu (MGK) ve Danışma Meclisi tarafından hazırlanan 2949 sayılı Kanun'un yapım sürecinde dönemin Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Boyacıoğlu'nun MGK tarafından "dinlendiği" bilinmekle birlikte bu kanunlaşma sürecinde de etkili bir katılım sürecinden bahsetmek mümkün değildir. Kayıtlardan Anayasa Mahkemesi Başkanı'nun herhangi bir metin önerisi sunduğuna ilişkin bir bilgi de edinilememektedir.

20 Schulze, H. (1997). "Neo-Institutionalismus: ein analytisches Instrument zur Erklärung gesellschaftlicher Transformationsprozess", *SSOAR Arbeitspapier*, s. 6-7, <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/44038> (Erişim tarihi: 14/4/2023).

Bu anlamda 6216 sayılı Kanun ilk kez Mahkemenin etkin katılımıyla yapılan ve kurum içi aktörlerin normatif kurumsal dönüşüme katkıda bulunduğu bir kanun olma niteliği taşımaktadır²¹. Mahkemenin yaklaşık elli yıllık deneyimi kanundaki boşlukların doldurulmasına, belirsizliklerin giderilmesine, içtihatla geliştirilmiş olan bazı pratiklerin normatif hâle getirilmesine ve kurum deneyiminin bizzat kurumun aktörleri tarafından norm yoluyla kurumsallaştırılmasına katkıda bulunmuştur. Kanun'un yürürlüğe girmesinden yaklaşık 15 ay sonra yürürlüğe giren İktüzük ise kurumların kurum içi aktörler tarafından dönüştürülmesinin daha ileri örneklerini sunmaktadır. Bu kapsamda aşağıda dört husus örneklem olarak ele alınacaktır:

A. KARŞI OY YAZMA SÜRESİNİN BELİRLENMESİ

Anayasa Mahkemesinin özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllarda verdiği pek çok kararda esas ve karar numaraları arasındaki büyük yıl farkının temelinde, özellikle karşı oy yazılan kararlarda, ayrık görüşlerin sahiplerinin gerekçelerini Başkanlığa geç teslim etmesi ve Mahkeme başkanının elinde de bu süreci hızlandıracak bir yaptırım gücünün olmaması gelmekteydi. Hem Mahkemenin çoğalan iş yükü, hem de özellikle soyut norm denetiminde önemli siyasal sonuçları olabilecek konuların bir an önce karara bağlanıp yayımlanmasının aciliyeti dikkate alındığında, bu gecikme nedeninin normatif olarak çözüme kavuşturulması büyük önem taşımaktaydı.

Bu doğrultuda 6284 sayılı Kanun'un 66/7²² ve 12/7/2012 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan İktüzüğün 57/6²³ maddelerindeki düzenlemelerle, önceki iki kanun ve içtüzük döneminde büyük gecikmelere yol açan bir uygulamanın engellenmesi sağlanmıştır. Düzenlemelere göre,

21 <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c097/tbmm23097083s-s0696ek01.pdf> ("**Anayasa Mahkemesinden yetkililer katılmışlardır**") ; <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c097/tbmm23097080ss0696.pdf> ("**Anayasa Mahkemesinden yetkililerin katılımıyla Tasarı incelenmiştir**") (Son erişim tarihi 23/4/2023) (Erişim Tarihi: 20/5/2023).

22 Madde 66/7: "Kararlar, inceleme veya yargılamaya katılan başkan ve üyeler tarafından imzalanır. **Muhalef kalanlar, kararda muhalefet nedenlerini İktüzükte belirtilecek süre içinde yazılı olarak teslim ederler.** Kararlar ilgililere bu şekliyle tebliğ olunur".

23 Madde 57/6: "Heyete katılan üyeler, birlikte veya ayrı ayrı varsa karşı oy yazısı veya farklı ya da ek gerekçesini, Genel Kurulca **karara son şeklinin verilmesinden itibaren on gün içinde** Başkanlığa verdikleri takdirde, bunlar karara eklenir. Karşı oy, farklı ya da ek gerekçelerin bu süre içinde Başkanlığa ulaştırılmaması hâlinde karar, bunlar eklenmeksizin yayımlanır".

karara muhalif kalanlar gerekçeli karşı oylarını karara²⁴ son şeklinin verilmesinden itibaren **10 gün içinde** Başkanlığa vermekle yükümlüdür. Bu gerçekleşmediği takdirde karar, bu karşı oy ya da farklı gerekçelere yer verilmeksizin yayınlanabilecektir. Esas ve karar numaraları arasında bazı hâllerde altı yılın geçtiği karar yayımlanma dönemleri, Mahkemenin olumsuz kurumsal deneyiminin normatif düzenlemeye dönüşmesiyle engellenmiştir²⁵.

B. GENEL KURULA BİREYSEL BAŞVURULARI KARARA BAĞLAMA YETKİSİNİN TANINMASI

Anayasa'nın 149/2. maddesine göre "Siyasî partilere ilişkin dava ve başvurulara, iptal ve itiraz davaları ile Yüce Divan sıfatıyla yürütülecek yargılamalara Genel Kurulca bakılır, *bireysel başvurular ise bölümlerce karara bağlanır*". Buna göre, Genel Kurul bireysel başvuruları karara bağlama yetkisine sahip değildir.

Ancak 6216 sayılı Kanunun 21. maddesinde Genel Kurulun görevleri arasında bireysel başvurulara bakma yetkisi sayılmamışken 50/4 maddesinde "Komisyonlar arasındaki içtihat farklılıkları, bağlı oldukları bölümler, *bölümler arasındaki içtihat farklılıkları ise Genel Kurul tarafından karara bağlanır*. Buna ilişkin diğer hususlar içtüzükle düzenlenir" denilerek Genel Kurulun Anayasada bireysel başvurular dışındaki hususlarla sınırlı olarak belirlenen yetkisi, Anayasa Mahkemesinin münhasır yetki alanında olan içtüzükte düzenlenmek üzere genişletilmiştir.

Bu yetki genişlemesi İçtüzüğün 10/1 bendinde başkanın yetkilerinin düzenlendiği maddede "*Bölümlerin kararları arasında içtihat uyumsuzluğunun oluştuğu ya da oluşacağı kanaatine varıldığı veya Bölümlerce Genel Kurul tarafından karar alınmasının gerekli görüldüğü hâllerde Genel*

24 Her ne kadar İçtüzük'te "**Genel Kurulca**" karara son şeklinin verilmesinden bahsedilse de, bu on günlük sürenin hem karşı oy içerebilen Bölüm kararları, hem de Genel Kurul kararları için geçerli olduğu kabul edilmelidir. Çünkü bireysel başvuruları karara bağlamaya yetkili Bölümlerin oybirliğiyle karar alma yükümlülüğü yoktur.

Karşı oy içeren Bölüm kararı örnekleri için bkz. *Atilla Taş*, B. No: 2016/30220, 29/5/2019; *İrfan Yıldız*, B. No: 2020/6653, 13/1/2022.

25 25 Nisan 2023 tarihinde yapılan Anayasa Mahkemesi Sempozyumu'nda Anayasa Mahkemesi Başkanı Prof. Dr. Zühtü Arslan, tebliğin sunulması sonrasında Mahkemenin "muhafeft şerhi süresini düzenleyici süre olarak değerlendirdiğini ve üyelerle baskı yapılmamaya çalışıldığını" belirtmiştir. Yine de Mahkemenin bazı kararlarında yer almayan karşı oy ya da farklı görüşlerin varlığı, Mahkemenin hızlı çalışmasının önüne geçen etkili bir normatif düzenleme yapıldığını göstermektedir.

Kurulu toplantıya çağırma” biçiminde somutlaştırılmıştır (5/3/2014 değişikliği ile)²⁶. Bu düzenlemenin bir uzantısı olarak İçtüzük madde 25/d’de Genel Kurulun yetkileri “Bireysel başvurulara ilişkin olarak Bölümlerin kararları arasında oluşmuş veya oluşabilecek farklılıkları gidermek; Bölümlerce Genel Kurula sevk edilen konuları karara bağlamak” olarak düzenlenmiştir (5/3/2014 değişikliği ile)²⁷.

Kanunla gerçekleştirilen bu yetki genişlemesi iptal davasına konu edilmediğinden, içtüzüğün de kanuna ve Anayasa’ya uygunluğunu denetleyecek bir üst merci olmadığından, Mahkeme kurumsallaşma ve aktörlerle kurum arasındaki etkileşim pratiğini yetki genişlemesi biçiminde hayata geçirmiştir. Kamuoyunda yankı uyandıran, kapsamlı etkileri olacak ve yerleşik içtihat oluşturmayı gerektirecek konularda Mahkemenin Genel Kurul olarak karar vermesinin yararlı olacağı kabul edilmekle birlikte bu yetkinin anayasal ve yasal dayanaklarının oluşturulmasının daha yararlı olacağı düşünülmektedir.

C. BİREYSEL BAŞVURU KAPSAMINDA TEDBİR ALMA YETKİSİNİN KAPSAMI ve NORM DENETİMİNDE YÜRÜRLÜĞÜN DURDURULMASI YETKİSİNİN DÜZENLENMESİ

Yukarıda belirtilene benzer bir yetki genişlemesi, bireysel başvuru incelemesi sırasında alınabilen tedbir kararlarının kapsamında görülmektedir. Kanun’un 49/5 maddesinde “Bölümler, esas inceleme aşamasında, *başvurucunun temel haklarının korunması için zorunlu gördükleri tedbirlere* resen veya başvurucunun talebi üzerine karar verebilir. Tedbire karar verilmesi hâlinde, esas hakkındaki kararın en geç altı ay içinde verilmesi gerekir. Aksi takdirde tedbir kararı kendiliğinden kalkar” denmektedir. Görüldüğü üzere kanun metninde, tedbir kararının ancak belli bir hak kategorisinin ihlalinin ileri sürüldüğü hâllerde verilebileceğine ilişkin bir maddi sınırlama mevcut değildir. Sadece tedbirin yöneldiği amaç belirtilmiş, ama herhangi bir hak sınırlandırması yapılmamıştır.

26 Maddenin ilk halinde ise başkanın yetkisi şöyle düzenlenmiştir: “ı) Bölümlerin kararları arasında içtihat uyumsuzluğunun oluştuğu ya da oluşacağı kanaatine varıldığı hâllerde, Genel Kurulu bu konuyu görüşmek üzere toplantıya çağırma”.

27 Aslında maddenin ilk halinde de Genel Kurula bireysel başvuruları karar bağlama yetkisi tanınmıştır: (d) “Bireysel başvurulara ilişkin Bölümlerin verdiği kararlar arasındaki içtihat farklılıklarını karara bağlamak”.

Buna karşılık İçtüzüğü'nün 73/1 maddesindeki düzenlemeye maddi bir sınır getirilmiştir. Buna göre, *“Başvurucunun yaşamına ya da maddi veya manevi bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehlike bulunduğu anlaşıldığına”* üzerine, Bölümlerce esas inceleme aşamasında gerekli tedbirlere resen veya başvurucunun talebi üzerine karar verilebilir”. Yukarıda belirtilen etkili başvuru yolunun yokluğu, burada yine kurum içi aktörlerle kurumun iş yükü gereklilikleri arasında bir etkileşim ve denge kurulmasına neden olmuş, ancak bu etki temel hak ve özgürlüklerin korunmasındaki tedbirlerin koruma alanının daraltılmasıyla sonuçlanmıştır.

Buna karşılık Anayasa Mahkemesinin ilk olarak 1972 yılında tartışıp kanunla verilmiş olan açık bir yetki olmadığı gerekçesiyle reddettiği²⁸, 1993 yılında ise içtihat oluşturarak norm denetimi yaparken vermeye başladığı yürürlüğü durdurma kararı verme yetkisi²⁹, ilk kez 6216 sayılı Kanun döneminde çıkarılan 12/7/2012 tarihli İçtüzük'te düzenlenmiştir. İptal davası dilekçesinde yer alması gereken belge ve hususların düzenlendiği İçtüzüğü'nün 45/1 c) bendinde, *“Yürürlüğü durdurma talebi varsa, yürürlüğü durdurulmaması durumunda doğacak olan telafisi imkânsız zararların açıklanması”* hükmü yer almaktadır. Yine İçtüzüğü'nün 46/1 b) maddesinde de aynı hüküm, itiraz yoluna başvuru kararı ve eklerinin düzenlendiği maddede tekrar edilmektedir.

Görüldüğü üzere, yürürlüğü durdurma kararı verilmesi yetkisi kanunda değil içtüzükte, doğrudan Mahkeme eliyle düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra yürürlüğü durdurma kararı verilebilmesi için aranacak koşullar olabildiğince geniş bir şekilde formüle edilmiş, koşulların somutlaştırılmasından çok talepte bulunan makamın *“açıklaması gereken hususlar”* şeklinde düzenlenmiştir. Federal Almanya Anayasa Mahkemesi Kanunu'nun 32. maddesinde yedi fıkrada hayli kapsamlı biçimde düzenlenen Mahkemenin her türlü yetkisini kapsayacak şekilde koşullarının, karar alma sürecindeki duruşma olanağının, bildirimde bulunulması gerekenlerin, itiraz yetkisinin, sürelerin ve kararın etkisinin olabildiğince ayrıntılı düzenlendiği dikkate alındığında İçtüzük'teki bu kısa yetki düzenlemesinin *“sessiz”* kalmaya çalışan önemi daha iyi anlaşılabilir. Mahkeme hem yürürlüğü durdurma yetkisinin

28 AYM, E.1972/13, K.1972/18, 6/4/1972, RG: 24/7/1972 - 14255, s. 1 vd.

29 AYM, E.1993/33, K.1993/40-1, 21/10/1993, RG: 23/10/1993 - 21737, s. 7 vd.

kullanulmasının beraberinde getirdiği meşruiyet tartışmasını kurumsal hafızasında muhafaza etmekte, hem de bu tedbir türünün norm denetimindeki önemini yadsıyamamaktadır. İçtüzük'teki bu "mahcup" düzenlemenin kurumsal öğrenme ve gelişmenin zorunlu bir sonucu olmakla birlikte minimum düzeyde tutularak yasa koyucuyla açık bir çatışmaya girilmemesi saikiyle bir orta yol bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ç. ANAYASA MAHKEMESİ ÜYELİĞİNE SEÇİLENLERİN SEÇİLME YETERLİLİĞİNE SAHİP OLMADIĞINA İLİŞKİN İTİRAZLAR ve ETKİLİ BAŞVURU YOLUNUN YOKLUĞU SORUNU

44 sayılı Kanun'un 3/2 maddesi, Anayasa Mahkemesi üyeliğine seçilenlerin seçilme yeterliliğine sahip olmadığına ilişkin itirazların Anayasa Mahkemesince kesin olarak karara bağlanmasını öngörmektedir. İtirazın yapılması, incelenmesi ve karara bağlanması usulü İçtüzük'te gösterilmektedir (madde 6). Bu ilk Kanun'da üyeliğe ilişkin itirazlar için etkili bir başvuru yolu düzenlenmiş ve itirazları karara bağlama yetkisi Mahkemeye tanınmıştır. İtiraza yetkisi olanlar ise aday gösterme ve seçme hakkına ya da seçilme yeterliliğine sahip olan kurum ve kişiler olup hayli geniş bir yetki ve hak sahibi topluluğa karşılık gelmektedir.

2949 ve 6216 sayılı Kanunlarda ise bu konuda bir düzenlemeye yer verilmemiştir. 2949 sayılı Kanun döneminde YÖK'ün üyelik için gösterdiği üç aday arasından Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından üyeliğe seçilen Prof. Dr. Süleyman Aslan'ın atanma işlemi Anayasa Mahkemesi Başkanlığı tarafından ilgiliye tebliğ edilmiş ve Cumhurbaşkanlığı kararı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır³⁰. Ancak Mahkeme Başkanı Yekta Güngör Özden 17/11/1992 tarihinde Anayasa Mahkemesi heyetini toplantıya çağırarak, Prof. Dr. Süleyman Aslan'ın öğretim üyeliği süresinin on beş yıl olmadığı gerekçesiyle konunun tekrar değerlendirilmesi için YÖK'e bildirimde bulunulmasına karar verilmiştir. YÖK, 20/11/1992 tarihli bir yazıyla yeni seçilen üyenin on altı yıl öğretim üyeliği yaptığını, bunun yanı sıra yirmi üç yıllık kamu hizmeti olduğunu belirterek durumu Anayasa Mahkemesine yazıyla bildirmiştir. Bu yazıya rağmen Mahkeme Başkanı "yeni YÖK kararının

30 Cumhurbaşkanlığı Karar Sayısı: 92/22, RG: 10/9/1992 – 21341, s. 4.

gözetilemeyeceğini” belirten bir cevap yollamıştır³¹. Bu atamayla ilgili yetki tartışması bir kenara bırakılacak olursa, en önemli sorun hiç kuşkusuz Anayasa Mahkemesi Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı ve YÖK arasındaki bu uyuşmazlığı çözecek bir makamın 2949 sayılı Kanun’da düzenlenmemiş olmasıdır. Kanun’da bir düzenleme olmamasına rağmen etkili bir başvuru yolu olarak bazı yazarlar, Mahkeme Genel Kurulunun seçilen üyelerin yeterli koşulları taşımadığı itirazlarına bakabileceğini savunmuştur³².

2949 sayılı Kanun dönemindeki bu tartışmalı durum bilinmekle birlikte 6216 sayılı Kanun’da da üye seçimine ilişkin bildirim prosedürü bir önceki kanundakine benzer şekilde düzenlenmiş³³ ama uyuşmazlık hâlinde etkili bir başvuru yolu öngörülmemiştir. 6216 sayılı Kanun döneminde üye atanmak için yeterlilik koşullarının gerçekleşmediği tartışması Sayıştay kontenjanından atanan üye Hicabi Dursun için 45 yaş koşulunun aranıp aranmayacağı hususunda çıkmış ama bu konuda herhangi bir makama itirazda bulunulmadığı gibi itiraz makamı ve yetkisiyle ilgili olarak literatürde bir tartışmaya da rastlanmamıştır. Mahkemenin ilk kuruluş Kanunu’nda yer alan bir etkili başvuru yolunun neden sonraki iki kanunda düzenlenmediği mevzuatların oluşum süreçlerinin incelenmesinden anlaşılmamaktadır. Olası bir açıklama, Anayasa Mahkemesi üyeliğine yapılan atamaların TBMM ve Cumhurbaşkanı eliyle yapılan ve siyasal boyutu haiz atamalar olması sebebiyle yargısal bir itiraz mekanizmasının kurulmasının sorunu hukukileştirmekten çok verilecek yargı kararının siyasallaşmasına neden olacağı düşüncesi olabilir. Ancak yine de Anayasa Mahkemesine böyle

31 Konunun TBMM gündeminde tartışıldığı oturum için bkz. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c027/tbmm19027057.pdf> (Erişim Tarihi: 26/05/2023).

32 bkz. Başlar, K. (2012). “The Fifty Years of the Constitutional Court of Turkey (1962-2012)”, *Law & Justice Review*, Year. 3, Issue. 4, s. 28-30; 54.

33 6216 sayılı Kanun Madde 8:

Üye seçilenlere tebligat ve seçilenlerin görevi kabul etmemesi

(1) Türkiye Büyük Millet Meclisince seçilen üyeler Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına, Cumhurbaşkanlığı tarafından seçilen üyeler ise Cumhurbaşkanlığına, Mahkemeye yazıyla bildirilir. Anayasa Mahkemesi Başkanlığı durumu, seçilenlere yazı ile tebliğ eder.

(2) Seçilenlerin ad ve soyadları Resmî Gazetede yayımlanır.

(3) Mahkeme üyeliğine seçilenin görevi kabul etmemesi durumunda, bu husus ilgilinin Türkiye Büyük Millet Meclisince seçilmiş olması hâlinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına, Cumhurbaşkanlığına seçilmiş olması hâlinde Cumhurbaşkanlığına ve aday gösterilmesi söz konusu ise ilgili kurum ya da kurula Başkan tarafından yazıyla bildirilir.

(4) Bildirimden itibaren 7 nci maddedeki usule göre bir ay içinde yeni üye seçilir. Aday gösterecek kurulların tatilde bulunması hâlinde, bu süre tatilin bitiminden itibaren başlar.

bir karar yetkisinin verilmesinin ve Prof. Dr. Süleyman Aslan örneğinde olduğu gibi sorunun kendiliğinden çözülmesinin beklenmesinin (geri çekilme) daha fazla gerginlik potansiyelini içinde barındırdığı düşünülmektedir.

DEĞERLENDİRME

Yukarıda ele alınan örnekler, yeni-kurumsal teori'nin temel varsayımları dikkate alındığında Mahkemenin aktörlerinin içine dâhil edildikleri kurum/mahkeme tarafından şekillendirildiğini, kurumun ihtiyaçlarının bireylerin davranışlarını etkilediğini gösterirken diğer yandan da aktörlerin kurumsal ihtiyaçları olanak ölçüsünde yetki genişlemesi yoluyla çözmeye çalıştığını göstermektedir. Mahkeme içi karar alma süreçlerindeki aksaklıklara normatif çözümler getirme çabası bazı hâllerde, karşı oy yazma sürelerinin süreye bağlanması örneğinde olduğu gibi aktörlerin takdir alanını kurumsal süreç lehine daraltılmıştır. Buna karşılık tedbir yetkisinin kullanılmasında olduğu gibi kurum içi aktörlerin yetkilerinin genişletilmesine de tanık olunmaktadır. Hukukçuların kurum ve aktörler arasındaki etkileşimin nedenlerini ve saiklerini ortaya çıkarmaları yöntemsel olarak çok sınırlı araçlarla mümkündür. Bu araştırma sorularının sosyal bilimlerin diğer yöntemleriyle desteklenmesinin Anayasa Mahkemesinin kurum olarak anlaşılmasına ve kurum-aktör etkileşiminin dinamiklerinin kavranmasına katkıda bulunacağı kuşkusuzdur.

KAYNAKÇA

- BAŞLAR, Kemal (2012). The Fifty Years of the Constitutional Court of Turkey (1962-2012), *Law & Justice Review*, Year. 3, Issue. 4, ss. 13-58.
- BURGESS, Susan R. (1993). Beyond Instrumental Politics: The New Institutionalism, Legal Rhetoric, & Judicial Supremacy, *Polity*, Vol. XXV, No. 3, ss. 445-459.
- CLAYTON, Cornell ve MAY, David A. (1999). A Political Regime Approach to the Analyses of Legal Decisions, *Polity*, Vol. 32, No. 2, ss. 23-252.
- GRAY, Christopher Berry (2010). *The Methodology of Maurice Hauriou. Legal, Sociological, Philosophical*, Amsterdam: Radopi.
- HALL, Melinda ve BRACE, Paul (1989). Order in the Courts: A Neo-Institutional Approach to Judicial Consensus, *Western Political Quarterly*, Vol. 42, No. 3, ss. 391-407.
- HALL, Peter ve TAYLOR, Rosemary C. R. (1996). Political Science and the Three New Institutionalisms", *Political Studies*, Vol. XLIV, ss. 936-957.
- HERGET, James E. (1997). *Contemporary German Legal Philosophy*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- JACKSON, Gregory (2010). Actors and Institutions, içinde Glenn Morgan et. al. (Eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Institutional Analysis*, ss. 63-86.
- LA TORRE, Massimo (1993). Institutionalism Old and New, *Ratio Juris*, Vol. 6, No. 2, ss. 190-201.
- LA TORRE, Massimo (2010). *Law as Institution*, Dordrecht: Springer.
- LA TORRE, Massimo (2020). Institutionalism As Alternative Constitutional Theory: On Santi Romano's Concept of Law and His Epigones, *Jurisprudence*, Vol. 11, No. 1, ss. 92-100.
- MACCORMICK, Neil ve WEINBERGER, Ota (1986). *An Institutional Theory of Law. New Approaches to Legal Positivism*, Dordrecht: Springer.
- MARCH, James ve OLSEN, Johan P. (1984). The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life, *American Political Science Review*, Vol. 78, No. 3, ss. 734-749.

- SCHULZE, Holger (1997). Neo-Institutionalism: ein analytisches Instrument zur Erklärung gesellschaftlicher Transformationsprozess, *SSOAR Arbeitspapier*, <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/44038> (Erişim Tarihi: 14/4/2023).
- SMITH, Roger (1988). 'Political Jurisprudence', the 'New Institutionalism', and the Future of Public Law, *American Political Science Review*, Vol. 82, No. 1, ss. 89-108.
- TSCHORNE, Samuel I. (2020). What Is in a Word? *The Legal Order* and The Turn From 'Norms' to 'Institutions' in Legal Thought", *Jurisprudence*, Vol. 11, No. 1, ss. 114-130.